

Kritik mot Polismyndigheten i Stockholms län för hur en kroppsbesiktning genomfördes; uttalanden om hänsynsprincipen vid urinprovstagning

(Dnr 3820-2013)

Beslutet i korthet: Polismyndigheten misstänkte att anmälaren hade använt narkotika och genomförde en kroppsbesiktning av honom (urinprovstagning). Enligt anmälaren blev han beordrad av polisen att lämna provet utomhus intill ett buskage. Han upplevde det som kränkande.

En kroppsbesiktning av mera väsentlig omfattning ska enligt rättegångsbalken verkställas inomhus och i ett avskilt rum. En urinprovstagning har i många fall en sådan karaktär att den måste anses vara en kroppsbesiktning av mera väsentlig omfattning, men det kan finnas undantag. Avgörande bör främst vara om den enskilde behöver blotta sig endast i mindre utsträckning.

Av integritetsskäl bör utgångspunkten vara att en urinprovstagning ska ske inomhus och i ett avskilt rum, även när den inte är av mera väsentlig omfattning. Provet bör dock i sådana fall kunna lämnas utomhus i samband med ingripandet om den misstänkte självmant uttrycker önskemål om det och provtagningen kan genomföras i tillfredsställande avskildhet och med den värdighet som kan krävas av hänsyn till den enskildes personliga förhållanden.

I beslutet kommer JO fram till att kroppsbesiktningen av anmälaren inte var av mera väsentlig omfattning. Med hänsyn till vad anmälaren uppgett om händelsen borde den ha genomförts på en närlägen polisstation.

Anmälan

AA framförde i en anmälan till JO klagomål mot Polismyndigheten i Stockholms län. Av anmälan framgick bl.a. följande.

Sent på kvällen den 29 juni 2013 var AA på en bensinstation vid Globen i Stockholm. En polis kom fram till honom, ryckte tag i hans arm och förde honom till bensinstationens bakre hörn. Polisen var aggressiv och beskyllde honom för att använda droger och sa att han var en ”pundare”. AA uppgav att han aldrig hade använt narkotika. Polisen förklarade att han var misstänkt för ringa narkotikabrott och inledde ett förhör.

Polisen tog med AA in på bensinstationens toalett. Han fick dra ned byxorna och kalsongerna. Han blev tillsagd att lyfta på könsorganet och böja sig framåt och sära

på skinkorna. Polisen rörde med fingrarna i underkläderna. Trots flera försök lyckades han inte lämna något urinprov. Polisen beordrade då AA att dra upp byxorna och i stället kissa utomhus i ett buskage. AA upplevde situationen som mycket kränkande.

AA framförde klagomål även i andra avseenden.

Utredning

Handlingar hämtades in och granskades. I den anmälan om narkotikabrott (eget bruk och innehav) som polismyndigheten hade upprättat angavs att AA visade tydliga tecken på narkotikapåverkan. Hans käkar var spända som om de krampade, han var torr i munnen, hade glansiga ögon med stora pupiller och var spattig. Dessutom uppträdde han nervöst och tog mot sina fickor med ena handen. Det angavs också att AA förnekade brott.

Polismyndigheten i Stockholms län anmodades därefter att yttra sig över hur kroppsbesiktningen hade genomförts. Polismyndigheten (biträdande länspolismästaren BB) redovisade i sitt yttrande upplysningar från bl.a. City polismästardistrikt. Till yttrandet var även fogat upplysningar från polisassistenten CC som genomförde kroppsbesiktningen.

Polismyndigheten uppgav följande om bakgrunden till ingripandet.

Den 29 juni 2013 befann sig flera polismän, däribland en polispatrull bestående av polisassistenten CC, polisinspektören DD och det yttre befälet polisinspektören EE, på Shell Globen i Stockholm. Till Shell Globen kom även AA i sällskap av vänner. Polismännen iakttog hur sällskapet betedde sig och gick därefter ut för att diskutera om en av männens beteende kunde tyda på narkotikapåverkan. CC och DD beordrades av yttre befälet att på nytt gå in på Shell Globen för att ta kontakt med männen och utreda saken.

CC som har erfarenhet av arbete mot narkotikabrottslighet var den som närmade sig sällskapet. AA betedde sig då på ett sådant sätt att skäligen misstanke om ringa narkotikabrott (innehav) uppstod. CC beslutade (fara i dröjsmål) därvid att AA skulle kroppsvisiteras. Därefter kontaktade CC EE per telefon och upplyste honom om att en annan man i sällskapet än den vars beteende ursprungligen tilldrog sig polismännens uppmärksamhet uppvisade tydliga tecken på narkotikapåverkan. EE beslutade då att mannen var skäligen misstänkt för ringa narkotikabrott (eget bruk), och att denne skulle genomgå en kroppsbesiktning i form av urinprov. CC påtalade för EE att han hade provtagningsutrustning med sig och att provtagningen därför kunde utföras på plats. EE ansåg, med hänsyn till att ingripandet därmed inte skulle bli lika omfattande som om mannen skulle ha följt med till polisstationen, att detta var en god idé. EE gav inte några ytterligare direktiv till CC.

Kroppsbesiktningen verkställdes i huvudsak enligt följande. CC tog med sig AA in på kundtoaletten på Shell Globen för att söka efter narkotika i AA:s skor, strumpor, kalsonger m.m. Mot bakgrund av CC:s erfarenhet av var narkotika ofta göms fick AA lyfta på delar av sitt könsorgan samt sätta sig ned på huk. När det inte gick att lämna urinprov ståendes föreslog CC, också baserat på erfarenhet, att AA därefter skulle försöka lämna provet sittandes på toalettstolen. Även det försöket blev resultatlöst. Det fanns andra kunder inne på Shell, varvid CC beslutade att han och AA skulle lämna toaletten och i stället gå utomhus för att hålla förhör. När förhöret var slut – omkring midnatt – var det mörkt/skymt ute. CC frågade därför AA om han hellre ville försöka att lämna urinprovet utomhus. De gick till ett buskage ett tial

meter från Shell Globen där AA, väl undanskymd från insyn, lämnade urinprov. Under tiden för provtagningen uppehöll sig DD bland AA:s sällskap, varför han inte närvarade under förrättningen.

Polismyndigheten upplyste att provet inte visade på någon förekomst av narkotika i AA:s urin och att förundersökningen hade lagts ned.

Polismyndigheten upplyste också att AA hade polisanmält händelsen. Åklagaren beslutade den 3 juli 2013 att inte inleda någon förundersökning om tjänstefel. Det motiverades med att beslutet om kroppsbesiktning för att ta urinprov var lagligen grundat eftersom det fanns misstanke om ringa narkotikabrott. Åklagaren angav vidare att normalt ska provet tas ”i enskildhet inomhus, men om fara i dröjsmål uppstår kan man acceptera att det sker som här tycks ha varit fallet, dvs. utomhus. Det är ett visst avsteg från det normala, men det är inte något tjänstefel”. Händelsen granskades även av polismyndighetens enhet för interna utredningar, som den 5 juli 2013 beslutade att det inte skulle vidtas någon åtgärd i arbetsrättsligt hänseende.

Polismyndigheten redovisade bl.a. följande bedömning.

Den okulära delen av kroppsbesiktningen

En yttre kroppsbesiktning omfattar såväl en okulär besiktning av kroppen som en undersökning av kroppens inre håligheter och t.ex. hårbotten. Vid genomförandet är det tillåtet att be den undersökta att inta vissa ställningar så att annars dolda delar av kroppen blir åtkomliga för besiktning. Naturligtvis får den som verkställer kroppsbesiktningen vidröra kroppen [...].

De undersökningsåtgärder som CC vidtog, t.ex. genomsökning av AA:s underkläder m.m. faller inom vad som omfattas av institutet kroppsbesiktning. Liksom urinprovstagning innebär att den misstänkte i viss utsträckning tvingas blotta sig (jfr JO 2008/09 s.156), innebär en okulär kroppsbesiktning också ett integritetsintrång för den enskilde. Polismyndigheten anser att det sätt på vilket åtgärden utfördes inte var felaktigt.

En annan fråga är om det är lämpligt att på egen hand utföra åtgärden. Förekomsten av ett förrättningsvittne skulle även här kunna spela en betydande roll ur ett rättssäkerhetsperspektiv för såväl den som är föremål för kroppsbesiktningen, AA, som för den som genomför åtgärden, CC.

Genomförandet av urinprovstagningen

[Enligt 5 § Rikspolisstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om provtagning vid misstanke om bruk av narkotika och drograttfylleri, FAP 420-3] ska provtagning ske under övervakning i syfte att minska risken för manipulation. Det finns därför inte fog för påståendet att det skulle ha varit felaktigt av CC att observera AA under provtagningen. Polismyndigheten anser vidare att det inte var felaktigt av CC att i syfte att provtagningen ska ge resultat uppmana AA att sätta sig ned.

Av utredningen framgår att CC, efter att urinprovstagningen inte kunnat genomföras inomhus, bestämde sig för att genomföra förhör med AA utomhus och att AA då tillfrågades om han ville försöka att lämna urinprov utomhus.

[...] [Det] föreligger skillnader mellan den situation som JO prövade i det ärende där polismyndigheten kritiserades för att [ha] genomfört urinprovstagning av en kvinna utomhus (JO 2008/09 s. 156) och den nu aktuella situationen. I det nu aktuella fallet gjordes försök att lämna urinprov inomhus innan försöken, i anslutning till förhöret, fortsatte utomhus. [– – –]

I det aktuella fallet delade EE och DD CC:s uppfattning att det skulle vara mindre ingripande att lämna urinprov på plats än att följa med till polisstationen. Objektivt sett torde det finnas goda grunder för denna intresseavvägning. Polismyndigheten finner vidare inte skäl att ifrågasätta att bedömningen har gjorts med AA:s bästa för ögonen. Myndigheten anser likväl att det finns anledning att i detta fall inta viss återhållsamhet innan kroppsbesiktning utförs på plats.

Av vad som har framkommit i utredningen har urinprovstagningen i ett första skede ägt rum inomhus i ett avskilt utrymme, dvs. på toaletten. Trots de eventuella praktiska svårigheter vad gäller möjligheterna till god uppsyn och närvaro av förrättningsvittne som ett genomförande i trånga utrymmen kan innebära anser polismyndigheten att det inte finns grund för kritik mot hur beslutet om kroppsbesiktning verkställdes i den delen.

När det sedan gäller den provtagning som skedde utomhus gör polismyndigheten följande bedömning.

Det har inte framkommit annat än att AA inte motsatte sig att urinprovet genomfördes utomhus. Trots detta är det en vansklig uppgift att värdera huruvida ett reellt samtycke förelåg. Som framgår av nämnda JO-beslut föreligger stor risk för att den enskilde, ställd inför polisens önskemål om att genomföra en viss åtgärd, inte upplever sig ha något egentligt val och att situationen i vart fall i efterhand kan upplevas kränkande. Polismyndigheten anser vidare att det, särskilt med hänsyn till de ljusförhållanden som normalt råder vid aktuell årstid, inte heller bör läggas någon avgörande vikt vid den omständigheten att provtagningen ägde rum runt midnatt i ett buskage väl undanskymt från insyn. Vidare finns i förevarande fall en polisstation inom ett förhållandevis kort avstånd från den aktuella platsen. Polismyndigheten anser mot denna bakgrund att urinprovstagningen i detta skede i stället borde ha ägt rum på polisstationen eller – efter förhöret utomhus – på nytt inne på toaletten. Någon sådan situation som föranledd av praktiska skäl och som undantagsvis kan ge anledning till avsteg från bestämmelsen i 28 kap. 13 § andra stycket RB föreligger inte i det aktuella fallet.

Frånvaron av förrättningsvittne

JO har konstaterat att urinprovstagning är en åtgärd av sådan integritetskränkande karaktär att den måste anses vara av väsentlig omfattning (a. a. JO-beslut). I 28 kap. 13 § andra stycket RB föreskrivs att det vid förrättning som är av mera väsentlig omfattning ska, om den inte verkställs av läkare, såvitt möjligt ett av förrättningsmannen anmodat trovärdigt vittne närvara.

Polismyndigheten har, mot bakgrund av vad som framkommit om händelsen, ingen erinran mot att det inte närvarade något vittne under förrättningen. I sammanhanget bör framhållas att möjligheterna till vittnesnärvaro, med hänsyn till de personella resurser som finns tillgängliga på en polisstation, naturligtvis hade varit annorlunda om förrättningen hade skett där. Även den senare omständigheten talar alltså för att kroppsbesiktningen borde ha genomförts på polisstationen.

Sammanfattande bedömning

Polismyndigheten anser sammanfattningsvis att det, med undantag av den del av kroppsbesiktningen som ägde rum utomhus, inte förekommit några omständigheter som tyder på att de åtgärder som vidtogs i samband med kroppsbesiktningen av AA var i strid med gällande bestämmelser. När det sedan visade sig att försöken att lämna urinprov inomhus på toaletten blev fruktlösa borde urinprovstagningen i stället ha vidtagits på polisstationen alternativt, efter att förhöret ägt rum utomhus, på nytt inomhus på toaletten. Vad gäller genomförandet av kroppsbesiktningen i övrigt anser polismyndigheten att detta skett i enlighet med gällande regelverk.

Det har i utredningen inte framkommit några omständigheter som talar för att det inträffade återkommande förekommer inom polismyndigheten. Polismyndigheten anser därför att det är tillräckligt att berörda personer inom myndigheten informeras

om JO:s kommande ställningstaganden. Därigenom framgår även polismyndighetens ställningstaganden i frågan.

AA kommenterade polismyndighetens yttrande och vidhöll det han hade framfört i sin anmälan till JO.

I ett beslut den 16 september 2014 anförde *JO Renfors* följande.

Rättslig reglering m.m.

Enligt 28 kap. 12 § rättegångsbalken (RB) får den som skäligen kan misstänkas för ett brott på vilket fängelse kan följa kroppsbesiktigas bl.a. för att utröna omständigheter som kan vara av betydelse för utredning om brottet. Enligt bestämmelsen avses med kroppsbesiktning undersökning av människokroppens yttre och inre samt tagande av prov från människokroppen och undersökning av sådana prov. En kroppsbesiktning får inte utföras så att den undersökte riskerar framtida ohälsa eller skada.

Vid beslut om och verkställighet av kroppsbesiktning ska proportionalitetsprincipen tillämpas. Den finns uttryckt i 28 kap. 3 a § RB och innebär att skälen för åtgärden ska uppväga det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för den misstänkte (se hänvisning i 28 kap. 13 § första stycket RB).

Hänsynsprincipen innebär bl.a. att diskretion bör iaktas vid verkställigheten av tvångsmedel. Principen kommer till uttryck i 23 kap. 4 § RB där det anges att en förundersökning bör genomföras på sådant sätt att ingen i onödan utsätts för brottsmisstanke eller får vidkännas kostnad eller olägenhet. Kravet på hänsyn kommer till uttryck även i 28 kap. 13 § andra stycket RB. Där anges att en kroppsbesiktning som är av mera väsentlig omfattning ska verkställas inomhus och i ett avskilt rum. Verkställs den av någon annan än en läkare ska ett trovärdigt vittne närvara, om det är möjligt.

Drograttfylleriutredningen ansåg att urin- och blodprovstagning fick anses vara kroppsbesiktning av mera väsentlig omfattning som ska genomföras inomhus och i ett avskilt rum (SOU 1996:125 s. 74). ChefsJO Mats Melin gav i ett beslut den 14 februari 2007 (JO 2008/09 s. 156, dnr 3526-2007) uttryck för att han delade den uppfattningen. Han angav att en urinprovstagning fordrar att den misstänkte i större eller mindre utsträckning tvingas blotta sig och att åtgärden därför är av sådan integritetskränkande karaktär att den måste anses vara av mera väsentlig omfattning. I beslutet sades också att det undantagsvis kan finnas situationer när en kroppsbesiktning av mera väsentlig omfattning av praktiska skäl är svår att genomföra inomhus, men där tillfredsställande avskildhet ändå kan åstadkommas. Därför överlämnades en kopia av beslutet till Justitiedepartementet för kännedom. Någon ändring av bestämmelsen i 28 kap. 13 § RB har inte skett med anledning av beslutet.

Bestämmelsen i 28 kap. 13 § andra stycket RB är inte särskilt utförligt kommenterad i litteraturen. Gunnel Lindberg uttalar att varje form av undersökning

som förutsätter att den misstänkte måste klä av sig helt eller delvis självfallet ska anses vara en förrättning av mera väsentlig omfattning och att de allra flesta kroppsbesiktningar i praktiken genomförs i avskildhet (se Straffprocessuella tvångsmedel, 3:e upplagan, s. 656).

Rikspolisstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om provtagning vid misstanke om bruk av narkotika och drograttfylleri (FAP 420-3) innehåller anvisningar om hur en sådan provtagning ska gå till. Av 5 § framgår bl.a. att urinprovstagningen ska utföras med stor noggrannhet och att den misstänkte ska övervakas på ett sådant sätt att det inte uppstår risk för manipulation eller annan påverkan som kan minska provets tillförlitlighet.

Bedömning

Jag har ingen invändning mot bedömningen att AA var skäligen misstänkt för narkotikabrott och att det beslutades om en kroppsbesiktning. Min utredning har avsett hur urinprovstagningen genomfördes.

En kroppsbesiktning som är av mera väsentlig omfattning ska, som framgått ovan, av hänsyn till den enskildes integritet verkställas inomhus och i ett avskilt rum. Om en urinprovstagning anses vara en kroppsbesiktning av mera väsentlig omfattning ger lagtexten inget utrymme för att genomföra provtagningen utomhus. Det är dock inte alldeles klart hur rekvisitet mera väsentlig omfattning ska tolkas.

De åtgärder som får vidtas vid en kroppsbesiktning kan vara mer eller mindre ingripande i den enskildes fysiska integritet. Det kan t.ex. vara fråga om okulär besiktning av icke intima delar av kroppen, provtagning av s.k. kroppsprodukter (t.ex. blod, saliv, urin eller hår) eller fysisk undersökning av kroppens inre (t.ex. ändtarm, vagina eller mun). Det kan också vara fråga om en undersökning som genomförs med hjälp av teknisk utrustning som röntgen eller ultraljud.

Ett urinprov kräver att den misstänkte i större eller mindre utsträckning tvingas att blotta sig och utföra en handling som de flesta nog uppfattar som intim. En urinprovstagning är dock typiskt sett inte sådan att polisen behöver granska nakna delar av kroppen okulärt eller fysiskt ta på den enskilde. Inte heller innebär den en fysisk undersökning genom intrång i den enskildes kropp. Till skillnad från blodprovstagning, som kan genomföras med våld, krävs dessutom en medverkan av den enskilde (jfr användning av kateter vid urinprovstagning i JO 2013/14 s. 101, dnr 915-2012).

Även om en urinprovstagning i många fall måste anses vara en kroppsbesiktning av mera väsentlig omfattning kan det, mot den angivna bakgrunden, finnas situationer när detta inte behöver vara fallet. Avgörande för den bedömningen bör främst vara om den enskilde behöver blotta sig endast i mindre utsträckning.

Av integritetsskäl bör utgångspunkten vara att urinprovstagningen ska ske inomhus och i ett avskilt rum även när den inte är av mera väsentlig omfattning. Jag anser dock att provet i sådana fall ska kunna lämnas utomhus i samband med ingripandet

om den misstänkte självmant uttrycker önskemål om det och provtagningen kan genomföras i tillfredsställande avskildhet och med den värdighet som kan krävas av hänsyn till den enskildes personliga förhållanden.

Jag delar polismyndighetens uppfattning att det inte finns grund för kritik mot att det gjordes försök att få ett urinprov av AA på bensinstationens toalett. Jag vill dock framhålla att det många gånger kan vara olämpligt att genomföra en kroppsbesiktning på allmänna toaletter eller andra i och för sig avskilda platser som allmänheten normalt har tillträde till, bl.a. med tanke på de hygieniska förhållandena på platsen och den uppmärksamhet som ingripandet kan väcka.

Det som kommit fram talar för att AA behövde blotta sig endast i mindre utsträckning och att kroppsbesiktningen därmed inte var av mera väsentlig omfattning. Som nämdes tidigare bör utgångspunkten vara att en provtagning även i sådana fall ska ske inomhus och i ett avskilt rum, men kan ske utomhus om den misstänkte självmant uttrycker önskemål om det och tillfredsställande förhållanden ordnas.

Det aktuella provet kunde enligt min bedömning lämnas i tillfredsställande avskildhet. AA har dock uppgett att han blev beordrad av polisen att lämna urinprovet utomhus och att han upplevde det som kränkande. Det har mot den bakgrunden inte funnits förutsättningar för polismyndigheten att genomföra urinprovstagningen utomhus. Myndigheten, som alltså borde ha tagit med AA för provtagning på den närbelägna polisstationen, kan inte undgå kritik för hur kroppsbesiktningen genomfördes.

Vad som har kommit fram i övrigt ger inte anledning till något särskilt uttalande från min sida.